

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI LA VHUVHILI (P2)

2018

MARAGA: 80

TSHIFHINGA: Awara 2½

Bammbiri ili li na masiatari a 39.

NDAELA NA MAFHUNGOTHANGELI

1. Ni humbelwa uri ni vhale siatari ili nga vhuronwane ni sa athu u fhindula mbudziso.
2. Ni songo vhuya na linga u vhala bammberi lothe. Tolani thebulu ya zwi re ngomu kha siatari la 4 ni swaye nomboro dza mbudziso dzo vhudziswaho kha zwibveledzwa zwe na guda uno riwaha. Nga murahu ha izwo, vhalani mbudziso idzo ni nange dzine na tama u dzi fhindula.

3. Bammberi heli li na KHETHEKANYO THARU:

3. Bammberi heli li na KHETHEKANYO THARU:

KHETHEKANYO YA A: Vhurendi (30)

KHETHEKANYO YA B: Nganea KANA Folukulo (25)

KHETHEKANYO YA C: Dirama (25)

4. Fhindulani MBUDZISO THANU dzo fhelela: THARU kha KHETHEKANYO YA A, NTHIHI kha KHETHEKANYO YA B na NTHIHI kha KHETHEKANYO YA C nga ndila i tevhelaho:

KHETHEKANYO YA A: VHURENDI

VHURENDI HO RANDELWAHO – Fhindulani mbudziso MBILI.
VHURENDI VHU SONGO RANDELWAHO – Mbudziso ya KHOMBEKHOMBE.

KHETHEKANYO YA B: NGANEA KANA FOLUKULO

Fhindulani mbudziso NTHIHI. I nga vha Nganea kana Folukulo.

KHETHEKANYO YA C: DIRAMA

Fhindulani mbudziso NTHIHI.

5. KUNANGELE KWA PHINDULO KHA KHETHEKANYO YA B (NGANEA kana FOLUKULO) NA YA C (DIRAMA):

- Fhindulani mbudziso FHEDZI dza kha nganea/folukulo na kha dirama dze na guda.
- Fhindulani MBUDZISO NDAPFU NTHIHI na MBUDZISO PFUFHI NTHIHI. Arali na fhindula mbudziso ndapfu kha KHETHEKANYO YA B, ni fanela u fhindula mbudziso pfufhi kha KHETHEKANYO YA C. Arali na fhindula mbudziso pfufhi kha KHETHEKANYO YA B, ni fanela u fhindula mbudziso ndapfu kha KHETHEKANYO YA C.
- Shumisani mutevhe wa u sedzulusa uri u ni thuse.

6. VHULAPFU HA PHINDULO

- Mbudziso ndapfu ya Vhurendi i tea u fhindulwa nga maipfi a u bva kha a 250 u ya kha a 300.
- Mbudziso ndapfu dza khethekanyo ya Nganea/Folukulo na ya Dirama dzi tea u fhindulwa nga maipfi a u bva kha a 400 u ya kha a 450.
- Vhulapfu ha phindulo dza mbudziso pfufhi vhu tea u langwa nga maraga dzo nekedzwaho/avhelwaho. Phindulo dza vhalingiwa dzi tea u pfufhifhadzwa dza dovha dza livhanywa.

7. Tevhedzani ndaela dzo nekedzwaho mathomoni a KHETHEKANYO INWE na INWE nga vhuronwane.

8. Nomborani phindulo dzanu kokotolo maelana na mutevhe wa u nombora wo shumiswaho kha ili bammbiri la mbudziso.

9. Thomani KHETHEKANYO INWE na INWE kha siatari LISWA.

10. Ndangatshifhinga yo anganywaho:

10. Ndangatshifhinga yo anganywaho:

KHETHEKANYO YA A: I anganyelwa u swika kha minetse ya 40

KHETHEKANYO YA B: I anganyelwa u swika kha minetse ya 55

KHETHEKANYO YA C: I anganyelwa u swika kha minetse ya 55

11. Nwalani nga vhudele, nahone zwi vhaleaho.

THEBULU YA ZWI RE NGOMU

KHETHEKANYO YA A: VHURENDI

Vhurendi ho randelwaho/vhonwaho: Fhindulani mbudziso MBILI DZINWE na DZINWE.

NOMBORO YA MBUDZISO	MBUDZISO	MARAGA	NOMBORO YA SIATARI
1. 'Muvhili wanga kha u dzivhelwe'	Mbudziso ndapfu	10	7
2. 'Nelson Mandela'	Mbudziso pfufhi	10	8
3. 'Dzuvha la lunako'	Mbudziso pfufhi	10	9
4. 'Tsho phulea'	Mbudziso pfufhi	10	10
5. 'Xuxuxu!'	Mbudziso ndapfu	10	11
6. 'Chris Hani'	Mbudziso pfufhi	10	12
7. 'Hu tshi kovhiwa ifa'	Mbudziso pfufhi	10	13
8. 'Zwila'	Mbudziso pfufhi	10	14

NA

Vhurendi vhu songo vhonwaho: Mbudziso ya KHOMBEKHOMBE

9. 'Dzuvha'	Mbudziso pfufhi	10	15
-------------	-----------------	----	----

PFESANI: Fhindulani MBUDZISO NDAPFU NTHIHI na PFUFHI NTHIHI. Arali na fhindula mbudziso ndapfu kha KHETHEKANYO YA B, ni tea u fhindula MBUDZISO PFUFHI u bva kha KHETHEKANYO YA C. Kha KHETHEKANYO YA B na KHETHEKANYO YA C, fhindulani mbudziso nthihi-nthihi u bva kha KHETHEKANYO inwe na inwe.

KHETHEKANYO YA B: NGANEA/FOLUKULO

Fhindulani mbudziso NTHIHI u bva kha nganea dzo randelwaho.

10. <i>Tshi do lilwa</i>	Mbudziso ndapfu	25	17
11. <i>Tshi do lilwa</i>	Mbudziso pfufhi	25	17
12. <i>Bulayo lo talifhaho</i>	Mbudziso ndapfu	25	19
13. <i>Bulayo lo talifhaho</i>	Mbudziso pfufhi	25	19
14. <i>Mafeladambwa</i>	Mbudziso ndapfu	25	21
15. <i>Mafeladambwa</i>	Mbudziso pfufhi	25	21
16. <i>Nandi ndi shenga?</i>	Mbudziso ndapfu	25	23
17. <i>Nandi ndi shenga?</i>	Mbudziso pfufhi	25	23
18. <i>Isha la mitodzi</i>	Mbudziso ndapfu	25	25
19. <i>Isha la mitodzi</i>	Mbudziso pfufhi	25	25

KANA

20. <i>Khuvhanganyo ya folukulo</i>	Mbudziso ndapfu	25	27
21. <i>Khuvhanganyo ya folukulo</i>	Mbudziso pfufhi	25	27

KHETHEKANYO YA C: DIRAMA

Fhindulani mbudziso NTHIHI fhedzi u bva kha dirama dzo randelwaho.

22. <i>Ha u tsa ndi ha u gonya</i>	Mbudziso ndapfu	25	30
23. <i>Ha u tsa ndi ha u gonya</i>	Mbudziso pfufhi	25	30
24. <i>Milomo ya nukala</i>	Mbudziso pfufhi	25	32
25. <i>Milomo ya nukala</i>	Mbudziso pfufhi	25	32
26. <i>U lema hu fhira u lotshelwa</i>	Mbudziso ndapfu	25	35
27. <i>U lema hu fhira u lotshelwa</i>	Mbudziso pfufhi	25	35
28. <i>Tshilwavhusiku</i>	Mbudziso ndapfu	25	37
29. <i>Tshilwavhusiku</i>	Mbudziso pfufhi	25	37

*PFESANI: Kha KHETHEKANYO YA B na YA C, fhindulani MBUDZISO NDAPFU NTHIHI na MBUDZISO PFUFHI NTHIHI.
A ni lavhelelwi u fhindula mbudziso MBILI ndapfu kana mbudziso MBILI pfufhi.

MUTEVHE WA U SEDZULUSA

Ivhani na vhuṭanzi ha uri no fhindula tshivhalo tsho teaho tsha mbudziso nga u vhea luswayo kha uyu mutevhe wa u sedzulusa:

KHETHEKANYO	NOMBORO DZA MBUDZISO	TSHIVHALO TSHA MBUDZISO DZO TEAHO U FHINDULWA	LUSWAYO (✓)
A: VHURENDI (Vhurendi ho randelwaho/vhonwaho)	1-8	2	
A: VHURENDI (Vhurendi vhu songo randelwaho/vhonwaho)	9	1	
B: NGANEA/FOLUKULOLO (Mbudziso ndapfu kana Mbudziso pfufhi)	10-21	1	
C: DIRAMA (Mbudziso Ndapfu kana Mbudziso pfufhi)	22-29	1	
<p>*PFESANI: Kha KHETHEKANYO YA B na YA C, ni tea u vha na vhuṭanzi ha uri no fhindula mbudziso NDAPFU NTHIHI na PFUFHI NTHIHI. A ni tei u fhindula mbudziso ndapfu MBILI kana mbudziso pfufhi MBILI.</p>			

KHETHEKANYO YA A: VHURENDI**VHURENDI HO RANDELWAHO/VHONWAHO**

Fhindulani mbudziso MBILI dziñwe na dziñwe kha NNA dzo vhudziswaho.

MBUDZISO YA 1: VHURENDI – MBUDZISO NDAPFU

Vhalani tshirendo tshi tevhelaho nga vhuronwane uri ni kone u fhindula mbudziso yo vhudziswaho.

MUVHILI WANGA KHA U DZIVHELWE – MR N̄vhuṭalu

- 1 Muvhili wanga kha u dzivhelwe lwa tshoṭhe
- 2 Musi mimuya ya lino shango i tshi vhudzula
- 3 Tshawo hu vhe u dziba nga midzi misima
- 4 Midzi i sa tati tshidumbumukwe tsha maanda.

- 5 Wanga muvhili wo dala nzanyo
- 6 Buluvhutsi livhi la vhutshilo li mbo vozha
- 7 Ngomu la sima tshisima tsha zwilavhi
- 8 Tshisimakhole tsha maḍi o dzikuwaho
- 9 Maḍi a lufu lu vhusaho shango.

- 10 Muvhili wanga kha u dzivhelwe
- 11 U dzivhelwe nzimelo nga tsemo vhuhali
- 12 Buluvhutsi swiswi li u tambudzaho
- 13 Li kundelwe nzuli dza u fhenda
- 14 U vhe muvhilivhili
- 15 Muvhili u si tshiulu tsha u dzunguluwa.

- 16 Shangoni lino lo dalaho zwickwekwe zwa vharei
- 17 Muvhili wanga u songo dinetisa
- 18 Wa lilela lone shango
- 19 Shango luvhandeni lwa zwivhulahi
- 20 Zwivhulahi zwa wone muvhili.

- 21 Muvhili wanga kha u tate sa mudzadze
- 22 U dipfundise wo didzumbamisa
- 23 Vhunga mimuya mivhi ya shango
- 24 I mimuyalufu
- 25 Lufu lwa u vhulaha.

Kha tshirendo itshi murendi u dinwa/sinyuswa nga zwickungi zwa lino shango zwi huvhadzaho muvhili.

Nga maipfi a u bva kha a 250 u swika kha a 300, sengulusani ndila ye murendi a shumisa ngayo vese/mitaladzi u bvisela khagala vhudipfi hawe tshirendoni itshi.

[10]

MBUDZISO YA 2: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani tshirendo tshi tevhelaho nga vhuronwane uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

NELSON MANDELA – LR Ndlovu

- 1 Musi vundu la Qunu (Transkei) lo dihwala
- 2 Thumbu i tshi luma-luma sa ya mubvana mirini.
- 3 U swika li tshi tsa mirini nga dukaduka
- 4 Goleni la 18 Fulwana 1918.
- 5 Musi mirenzhe na zwidavhula zwi tshi bvaamedza
- 6 Mirenzhe na mirombe zwi tshi runzhuvhedza,
- 7 Milenzheni ya dukaduka malisoni,
- 8 A yo ngo zwi divha,
- 9 Uri i khou tambudza mbokoti ya vhurangi.
- 10 Tshituhu na vhuloi zwe Tswane la ita,
- 11 Maromedzi a vhutungu e Robben Island la hwesa,
- 12 Mbonzhe dze *Bantu Education* ya phula,
- 13 Ndi zwone zwi tsengisaho mitodzi matoni
- 14 Nge u disola ya vha yone nguwane ya shango.
- 15 Ngavhe Afrika Tshipembe li divhe,
- 16 Ndi misi sa makumba lo tenengedza
- 17 Sa lukhanda marumbini tshiunza la nusa,
- 18 Li tshi alusa phangami ya lushaka
- 19 Nelson Mandela tshithavhelo tsha ngozwi ntswu.

2.1 Ndi zwifhio zwine murendi a tama u zwi bvisela khagala nga vese/mutaladzi wa 2?

'Thumbu ... mirini.' (2)

2.2 Kha vese/mutaladzi wa 9 murendi o shumisa ipfi 'mbokoti'. Bviselani khagala ndeme ya u shumisa ipfi ilo. (2)

2.3 Ndi ufhio muhumbulo muhulwane une murendi a tama u u bveledza nga vese/mutaladzi wa 10?

'Tshituhu na ... la ita.' (2)

2.4 Ndi vhufhio vhudipfi ha murendi vhune ha khou dzumbululwa nga tshitanza/ndima ya 3 tshirendoni itshi? Tikedzani phindulo yanu. (2)

2.5 Ni a ima na na kuhumbulele kwa murendi kha vese/mutaladzi wa 19?

'Nelson Mandela ... ngozwi ntswu.'

Tikedzani phindulo yanu. (2)

[10]

MBUDZISO YA 3: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani tshirendo tshi tevhelaho nga vhuronwane uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

DZUVHA LA LUNAKO – WMR Sigwavhulimu

- 1 Iwe dzuvha la lunako
- 2 U rudza mbilu yanga
- 3 Nga lunako lwau lu si na muelo
- 4 Lunako lu pfukaho mikano ya mbilu.
- 5 Ndo u funa ndi sa athu u u vhona
- 6 Ndo u tama u tshe phethwani dza tshipulumbu
- 7 Nda u lombwa wo tumba ngadeni ya Vho LT Nefale
- 8 Wa da Ngovhela u vha tshivhangalelwa tsha mbilu yanga.
- 9 Ndo u hwala wo dzumbama vhuhwini
- 10 Wo katana ngomu khufhini ya tshipumbulu
- 11 Ndi sa divhi muano wa tsiko yau
- 12 Uri u vuwa nga u dzumbama.
- 13 Iwe dzuvha la lunako
- 14 Mmbudzei o u neaho lunako
- 15 Ndi mu humbele-vho lunako
- 16 Lwa maipfi a zwikhodo zwi si na muelo.

- 3.1 Ndi zwifhio zwine murendi a tama u zwi bvisela khagala nga ndima/tshitanza tsha l? (2)
- 3.2 Vhalani mitaladzi/vese ya 6 na10. Murendi o shumisa ipfi 'tshipulumbu'. Ndi ifhio thalutshedzo ine ya diswa nga ipfi ili afho he la shumiswa? (2)
- 3.3 Ndi tshifhio tshifanyiso tsha muhumbulo tshe murendi a tshi shumisa kha mutaladzi/vese ya 9, nahone a tshi toda u bvisela khagala kuhumbulele kufhio? (2)
- 3.4 Kha tshitanza/ndima ya 4, murendi u toda u disa tshifanyiso-de muhumbuloni wa muvhali nga u shumisa thumano/ndungekanyo/pharalelizimu/ndovhololo ya ipfi 'lunako'? Talutshedzani. (2)
- 3.5 Ni a tendelana na tsheo ya murendi ya u mala/funa muthu ane a si mu divhe? Tikedzani kuvhonele kwanu. (2)

[10]

MBUDZISO YA 4: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani tshirendo tshi tevhelaho nga vhuronwane uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

TSHO PHULEA – TZ Ramaliba

- 1 Ndo zwi vhona zwi sa tsha naka;
- 2 U ya nthana fhasi ho fhungudzea;
- 3 Muthada na u amba zwi tshi vho todwa
- 4 Nda di amba nda ri tshi re hone tshi hone
- 5 Ya sa raha i do dadza.
- 6 Wo vha u tshi zwi do fhelela ngafhi?
- 7 Masiku a tshi tandulukana u dakani
- 8 Wo vha u tshi zwi do fhela ngani?
- 9 Khombole dzi sa divhi mbalo u lidzwani.
- 10 Ndo di amba nde tshi sa fheli tshi a tula.
- 11 Namusi ri vho amba liniwe
- 12 Tshiniwe tsho ralo tsho wela tshiniweni,
- 13 Ri nga takala arali zwi daho zwi dzanga.
- 14 Lu sa vhe lumongwe lu lwalaho lu mbumbeloni.
- 15 Naho zwo khakhea ri nga lidza mufhululu.
- 16 Zwo ntshusaho ndi nge u sa vhe na nyofho,
- 17 Ya u fhisa ha muno na vhutshilo halo.
- 18 Hu re na dwadze li si na dzolokwe
- 19 Zwi rathelaho na kha zwibebwa nga vhuhulu.
- 20 Ndo u vhudza u zwi do divhea naho wa dzumba.
- 21 Putuluwa-ha u si tsha shavha zwi khagala.
- 22 Ri vhudze-ha u ndi mihwalo ya ifhio thoho
- 23 U ambe ngoho ri sa do shata vhathu vhulada,
- 24 Ra do remisa thoho na dzi si na lufu
- 25 Tsho phulea a hu na nanga.

- 4.1 Ndi zwifhio zwine murendi a tama u zwi bvisela khagala nga mutaladzi/vese ya 4 tshirendoni itshi?
'Nda di amba ... tshi hone.' (2)
- 4.2 Murendi u toda u bveledza thikho ifhio ya vhurendi no ditika nga mitaladzi/vese ya 16 na 17? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 4.3 Ndi figara ifhio ya muambo ye murendi a i shumisa kha mutaladzi/vese ya 7? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 4.4 Ndi ufhio muhumbulo muhulwane une murendi a toda u u bveledza nga ndima/tshitanza tsha 3? (2)
- 4.5 Ni a pfela vhutungu murendiwa ngae kha zwe a tangana nazwo tshirendoni itshi nga u angaredza? Tikedzani phindulo yanu. (2)

[10]

MBUDZISO YA 5: VHURENDI – MBUDZISO NDAPFU

Vhalani tshirendo tshi tevhelaho nga vhuronwane uri ni kone u fhindula mbudziso yo vhudziswaho.

XUXUXU! – AA Mphaga

- 1 Xuxuxu mudzunga na^o phera dzo^{the},
- 2 Mudzungaulisa zwe wa khuba,
- 3 Dzhango a ^odadze a pembele,
- 4 Xuxuxu tsha mbiluni u a kundwa,
- 5 Mudzengamisa vha^owe kha vha^owe,
- 6 Phanzi mu swikele u ^odo guda,
- 7 Vha pfaho xuxuxu kha vha dzinge.

- 8 U khodwa lini awe madzanga o vhonwa?
- 9 Limai xuxuxu, do!
- 10 Thama-^othama dza vha maswinaswina,
- 11 Shumai xuxuxu, do!
- 12 Mbevha na tshimange ndi mme na ^orwana,
- 13 Sa mphogoli vhukati we phongo!

- 14 Ha tumbi fhasi xuxuxu u ^ola o ima,
- 15 Khali ya xuxuxu wela mulambo,
- 16 Mbodzambodzana vha ^ola,
- 17 Khundavhalai kungela zwiambo,
- 18 A pfa tshino o takutshedza,
- 19 Tshino kha vha^ola tshila tsha vhano,
- 20 Tumulwa milenzhe xuxuxu zwi pfoo!

Kha tshirendo itshi murendi u dinwa/sinyuswa nga zwiito zwivhi na matshilele a si kwao zwa mudziazwitshela.

Nga maipfi a u bva kha a 250 u swika kha a 300, sengulusani ndila ye murendi a shumisa ngayo vese/mitaladzi u bvisela khagala vhudipfi hawe tshirendoni itshi. [10]

MBUDZISO YA 6: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani tshirendo tshi tevhelaho nga vhuronwane uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

CHRIS HANI – LR Ndlovu

1 Lufu lwau lwo rengedisa khuda dza shango,
 2 Mbilu dza vathu dza dzikuswa sa maḁi a tshi dzikuwa
 3 Lufu lwau lwo khanikha na he mbonzhe ha vha hu si na
 4 Na vha sa athu u bebwa mudzinginyo uyu vho u pfa
 5 Vha tetemela ngomu vhuaweloni he vha awela.
 6 Wo nga kholomo yo hweswaho dzhogo
 7 Maḁuvhani a thambulo ya u tambula hau,
 8 Wo nga mbongola yo hweswaho masaga,
 9 Musi Afrika Tshipembe lo siamela mbeḁa malaloni
 10 Wa kundwa u vhona tshedza tshi tshi thoma u sendela.
 11 Wo fa a wo ngo fa
 12 U khou tshila naho zwo ralo
 13 Hau vhutshilo a vhu dzimi sa tshikenzenze
 14 Vhu khou nzhangama sa mulilo wa munzhanganzhanga
 15 Lwayoni lwau ho nambatela vha si na mbalo.
 16 Nga nungo tshisima wo lingedza u kapa,
 17 Maḁi a tshi thunyuluwa a wana wo no nenga,
 18 Nga nungo tshedza wo lingedza u ri hovhela
 19 Tshedza tshi tshi swika tsha wana wo no theuwa
 20 Mavu a sa shone u nanzwa biko la muvhili wau.

- 6.1 Ndi zwifhio zwine murendi a tama u zwi bvisela khagala nga ipfi 'rengedisa' kha vese/mutaladzi wa 1? (2)
- 6.2 Kha vese/mutaladzi wa 8 murendi o shumisa figara-de ya muambo nahone a tshi toda u bveledza kuhumbulele kufhio? (2)
'Wo nga mbongola ... masaga!'
- 6.3 Ndi ufhio muhumbulo muhulwane une murendi a tama u u bveledza nga vese/mutaladzi wa 11? (2)
'Wo fa ... ngo fa!'
- 6.4 Ndi vhufhio vhudipfi ha murendi vhune ha khou dzumbululwa nga tshitanza/ndima ya 1 tshirendoni itshi? (2)
'Lufu lwau ... he vha awela.'
Tikedzani phindulo yaḁu.
- 6.5 Ni a ima na na kuhumbulele kwa murendi kha vese/mutaladzi wa 15? (2)
'Lwayoni lwau ... vha si na mbalo.'
Tikedzani phindulo yaḁu.

[10]

MBUDZISO YA 7: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani tshirendo tshi tevhelaho nga vhuronwane uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

HU TSHI KOVHIWA IFA – FR Mudau

- 1 Bugu dza vulwa dza vhalwa
- 2 Ramilayo a kupula biko
- 3 Mukoma wa ndaka o sia o nwala
- 4 Lino ndi duvha la mukovho wa ifa.
- 5 Malaifa a sedzana khofheni
- 6 Zwifhatuwo zwo vhifhelwa he dure
- 7 Vhana vha khotsi vha nga vha sa fhedzana
- 8 Ndaka ya lino ndi mulimo ngoho iyi ndo i vhona
- 9 Iwe tanzhe mukovhe wau ndi ...,
- 10 Ndo u vhudza nde lupfumo lu mavuni nwananga
- 11 Khomba dzanga mbili ifa lanu ndi ...,
- 12 Vhalani Bugu ya Mateo 5 ndimana thukhu ya ...,
- 13 Lupedzi lwanga thi nga hangwi u dinetisa hau
- 14 U zwothe kha nne, zwanga zwothe ndi zwau!

- 7.1 Tshirendo itshi ndi tsha lushaka-de? Tikedzani phindulo yaṅu. (2)
- 7.2 Vhalani mutaladzi/vese ya 14:
'U zwothe ... ndi zwau!' (2)
Bulani thodea/thikho/thekheniki ya vhurendi yo shumiswaho kha uyu mutaladzi. Sumbedzani na ndeme ya u shumisa thekheniki iyi.
- 7.3 Ndi ufhio mulaedza une murendi a tama u u bvisela khagala nga vese/mutaladzi wa 2? (2)
'Ramilayo ... biko'.
- 7.4 Vhalani vese/mitaladzi ya 5–7:
'Malaifa ... vha sa fhedzana'.
- Talutshedzani uri i bvisela hani khagala vhudipfi ha murendi afho he ya shumiswa hone? Tikedzani phindulo yaṅu. (2)
- 7.5 Ni a tendelana na na kuhumbulele kwa murendi ku re kha vese/mutaladzi wa 8? (2)
'Ndaka ya lino ... iyi ndo i vhona'.
Tikedzani phindulo yaṅu. (2)

[10]

MBUDZISO YA 8: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani tshirendo tshi tevhelaho nga vhuronwane uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

ZWILA – BR Mafhege

- 1 Vhubviwa ndi kule vhahashu,
- 2 Hone vhuiwa ho no vha tsini,
- 3 Midifho ya shango i vho nga makatshi,
- 4 Ndi elelwa mutamvu u tshee na thodzi.
- 5 Ni songo sea 'tho ngo tou funa',
- 6 Nungo u lata zwo tea,
- 7 Vhunga hu kale ri fhanu nda,
- 8 Tshi hulaho tshi tshi lwa ndi nngwe na ndau.
- 9 Vhushieni ndo bva ndi vhuelela hafhu,
- 10 Zwothe vha nnyitela ngauri ndi shaya nungo,
- 11 Hu di nga u tshimbila ndi ndede,
- 12 Ngeno makhafuni hu u tou kapudza.
- 13 Zwi a vhavha vhahashu u vha mulala,
- 14 Ngavhe U tshi funa ndi musu ndi tshi huma,
- 15 Nda vhuelela hafhu vhuswani,
- 16 Fhedzi hu fanela u khunyelela zwo tewaho.
- 17 Ndi tama zwiitwana zwa vhaswa maduvha ano,
- 18 Mitambo yo fhambanaho kule na ya misi ila,
- 19 He ra tamba mihumbulo ro pofula,
- 20 Fhedzi zwo vha zwo teana na tshifhinga.
- 21 Madambaulosha ro vha ri sa a di,
- 22 Nge ndayo vha funzwa vhushieni,
- 23 Hu u lugisela vhumatshelo havho,
- 24 Tshifhinga na tshone tshi a laula.

8.1 Ndi zwifhio zwine murendi a tama u zwi bvisela khagala nga mitaladzi/vese ya 1 na ya 2 tshirendoni itshi?

'Vhubviwa ... vha tsini'.

(2)

8.2 Ndi tshifhio tshifanyiso tsha muhumbulo tshine murendi a tshi shumisa kha vese/mitaladzi ya 3–4?

'Midifho ya ... i tshi vho nga makatshi'.

Ndi zwifhio zwine murendi a todou bvisela khagala?

(2)

8.3 Ndi ufhio muhumbulo muhulwane une murendi a tama u u bveledza nga tshitanza/ndima ya 3 tshirendoni itshi?

(2)

- 8.4 No sedza tshirendo itshi nga u angaredza, sumbedzani uri tshi bvukulula mutevhetsindo-de? Tikedzani phindulo yaṅu. (2)
- 8.5 Ndi zwifhio ZWIVHILI zwine na nga ita arali na nga aluwa na ḍiwana ni kha vhuimo vhune murendi a vha khaho? (2)

[10]

NA

VHURENDI VHU SONGO RANDELWAHO/VHONWAHO (HA KHOMBEKHOMBE)

MBUDZISO YA 9: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani tshirendo tshi tevhelaho uri ni ḍo kona u fhindula mbudziso dzo ḍisendekaho khatsho.

DZUVHA – WMR Sigwavhulimu

- 1 Wo naka we naki
- 2 Nako yau i fhira
- 3 Vhulenda ha liivha
- 4 Vha u dalelaho ndi vhanzhi
- 5 Mmbudze wau vhukuma
- 6 Vhunga mavhuthu na mavhuthu
- 7 Vha tshi u vhona vha ṅanzwa makole
- 8 Iwe ṅalutshedze
- 9 Vhunga na zwikhokhonono
- 10 Zwi tshi u vhona zwa ṅwethuwa
- 11 Lunako lwau kha lu ye thambo
- 12 U songo moḍa
- 13 Naho li tshi ḍo bwa fhasi
- 14 Dzula ha wo ralo
- 15 Sima midzi kha Ene
- 16 Ndi hone u tshi ḍo tila
- 17 U moḍa u ḍo tou ṅalutshedzwa
- 18 U songo nyetha tou simesa
- 19 Vhutshilo hau vhu ḍo vha vhutshilotshilo
- 20 Murango wa zwothe kha vhe Ene
- 21 Ndi hone u sa ḍo moḍa

- 9.1 Tshirendo itshi ndi tsha lushaka-de? Tikedzani phindulo yaṅu. (2)
- 9.2 Murendi o shumisa figara-de ya muambo kha vese/mutaladzi wa 7? 'Vha tshi u ... ṅanzwa makole'.
Sumbedzani zwine murendi a ṅodou ri vhudza zwone nga kuambele ukwu. (2)

- 9.3 Ndi ufhio muhumbulo muhulwane une murendi a tama u u bvisela khagala kha tshirendo itshi? (2)
- 9.4 Taluthedzani uri ndovhololo i wanalaho kha mutaladzi/vese ya 19, 'Vhutshilo ... vhutshilotshilo' i bveledza mini muhumbuloni waṅu. (2)
- 9.5 Ndi zwifhio ZWIVHILI zwine ni nga eletshedza musidzana wa lunako? (2)
[10]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: NGANEA/FOLUKUŁOO

Fhindulani mbudziso NTHIHI i bvaho kha nganea kana folukulo ye na guda FHEDZI.

NGANEA

Fhindulani mbudziso NTHIHI i bvaho kha nganea ye na guda FHEDZI.

***TSHI DO LILWA* – NE Phaswana**

Fhindulani MBUDZISO YA 10 (mbudziso ndapfu) KANA MBUDZISO YA 11 (mbudziso pfufhi).

MBUDZISO YA 10: *TSHI DO LILWA* – MBUDZISO NDAPFU

Bugu ya nganea yo niwalwaho zwavhudi ndi ine ya sia vhavhali vho guda zwiwiwe zwithu vthutshiloni.

Nga maipfi a u bva kha 400 u ya kha a 450, sengulusani zwine muñwali wa nganea iyi a tama u ri funza zwone.

[25]

MBUDZISO YA 11: *TSHI DO LILWA* – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani tshipida tsha mafhungo tshi bvaho buguni iyi uri ni do kona u fhindula mbudziso dzi no tshi tevhela.

TSHIBVELEDZWA TSHA A

Tshelede kha Vho-Luvhone sa nnyi na nnyi ane a tshila kha shango lino la hashu, ndi tshithu tshihulwane; fhedzi lushaka lwa sa funzea lu nga ofhisa u fhira na yone ndau yo ponyokaho gwekweni. Vho-Luvhone zwa vhatu vha songo dzhenaho tshikolo vhane u sa dzhena havho tshikolo vha hu thivha nga lupfumo a si u thoma vha tshi tangana nazwo. Nahone vho vha vha tshi zwi divha zwauri hoyu Luambo ndi muñwe ngavho havho vhatu. 'U sa funzea zwi a ofhisa Emeli. Ipfani uri muthu uri ha na tshelede; hu si kale uri u na tshelede ya u renga thundu dzashu. Hi, a ni zwi vhoni uri vhutsilu vhungafha vhu itwa nga hone u sa dzhena tshikolo? Lushaka lwa hashu naho mishumo i tshi konda u wanala, lu tea u dzhena tshikolo. Pfunzo naho hu si na mishumo ndi ifa li sa sini.' Naho Vho-Luvhone vho vha vhe na mulaedza mungafha, ya Vho-Emeli mihumbulo i vho fhata dzithavha. Ndi hezwi zwe zwa ita uri vha si tsha pfa na ipfi li bvaho mulomoni wavho.

Vho-Luvhone u swika nduni vho mbo di dzhena bavuni vha tamba, vha fhedza nga u dzhena mabaini. Hone-vho khofhe u vha fara dzo vha dzi si tsha vhuya dza zwi ita na khathihi. Ndi hezwi zwine tshiñwe tshifhinga vha vho farwa na nga thoho ye ya vha i siho kale. Maṭo a dzula o tswukuluwa sa o shelwaho phiriphiri. Zwi a ralo vhunga na u diphina ho no ralo u fhufha sa niwando matavhelo.

'Aredi, ri do vhona hu no ya phuna na tshinoni. Hone li do tou vha tano ni a divha Emeli. Fhedzi arali zwa ralo thundu dza rengiswa, Luambo a songo vhuya a linga u da u renga lini. Ndi nga vho mangala ndo no fhafhara litoho helia li fanaho na bisi yo thulaho muri ya fonyekana.

Ni ri u hone muthu o takalaho ane a nga vhudza muñwe zwauri ha na tshelede ine a nga mu thusa ngayo, u tou vha na ya u renga thundu dzenedzo dzine dza nga rengiswa? Ni a ðivha u sa funzea tshinwe tshifhinga zwi a tungufhadza. Muthada i khou ita mbambe na riñe vhe ra dzhena tshikolo; i ri vhadededzi 25 matsina a hu na tshine vha hola tshone; vhuñali vhune ra vha naho sa vhadededzi tshelede i nga vhu renga?' Tsaiñwa itali i tshi ralo u dzula i mulomoni hezwi Vho-Luvhone vha tshi gungula vha tshi rali. Hone-vho litshani vha dzhenwe nga lugungulo zwavho havha munna wa vhathu, vha khou vhona nangoho hu si na ane a nga ralo u vha fara tshanda. Tshi nanisaho vha ri u sedza thundu yavho, vha 30 wana nangoho zwauri i tou rengiswa nga ndila heyi zwi tshi nga ndi miloro.

[Ndimya ya 2]

- 11.1 Mafhungo e na vhala afho nñha a bvukulula hani mudzedze wa tshifhinga? Tikedzani phindulo yañu. (2)
- 11.2 Ndi tshini tsho vhangaho phambano vhukati ha Vho-Luvhone na Luambo buguni iyi? (2)
- 11.3 Sumbedzani uri mafhungo aya a kwama tshipiða tshifhio tsha puloto. Tikedzani phindulo yañu. (2)
- 11.4 Mafhungo e na vhala afho nñha, a thusedza hani u anetshele zwa murahu mafhungoni a nganea iyi? (2)
- 11.5 Nðila ye Luambo a fhindula ngayo Vho-Luvhone musi vho ya u humbela thuso ya masheleni i na vhushaka-ðe na zwe zwa bvelela magumoni a bugu iyi? (2)
- 11.6 Talutshedzani masiandaitwa o vhangwaho nga u funesa zwithu ha Vho-Emeli. Neani ZWIVHILI fhedzi. (2)
- 11.7 Ndi ufhio muhumbulo muhulwane une muñwali a tama u u bveledza buguni iyi? Tikedzani phindulo yañu. (3)
- 11.8 Ndi zwifhio ZWIRARU zwine na nga amba nga ha mvumbo ya Vho-Emeli musi no sedza mafhungo a bugu iyi nga u angaredza? (3)
- 11.9 Vhalani mitaladzi ya 14–16.
Siangane ya muñani wa Vho-Luvhone yo vha na ðhuthuwedzo-ðe kha zwe zwa bvelela magumoni a bugu iyi? (2)
- 11.10 U ya nga kuvhonele kwanu, ni vhona kutshilele kwa Dzhalagoma ku tshi tangedzea tshitshavhani naa? Tikedzani phindulo yañu nga mbuno MBILI. (2)
- 11.11 Vho-Luvhone vho kundelwa u dzhia vhuñifhinduleli ha u vha ðho ho ya muñi, zwa vho vhea muña wavho khomboni. Tikedzani vhungoho ha likumedzwa ili nga mbuno THARU no sedza bugu yoñthe nga u angaredza. (3)

[25]

BULAYO LO TALIFHAHO – AW Magau

Fhindulani MBUDZISO YA 12 (mbudziso ndapfu) KANA MBUDZISO YA 13 (mbudziso pfufhi).

MBUDZISO YA 12: BULAYO LO TALIFHAHO – MBUDZISO NDAPFU

Bugu ya nganea yo nwalwaho zwavhuḍi ndi ine ya sia vhavhali vho guda zwiṅwe zwithu vhutshiloni.

Nga maipfi a u bva kha 400 u ya kha a 450, sengulusani zwine muiwali wa nganea iyi a tama u ri funza zwone.

[25]

MBUDZISO YA 13: BULAYO LO TALIFHAHO – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani tshipiḍa tshi tevhelaho tsho bviswaho buguni iyi uri ni ḍo kona u fhindula mbudziso dzi no tshi tevhela.

TSHIBVELEDZWA TSHA B

'Nṅe langa fhungo kheli: Munna arali o khakha a si khakhululwe he a khakha u dovha a khakha hafhu. Vho-Mawelewele vho khakha ngauri mafhungo aya a tshelede ya u fhaṭa tshikolo vho a pfa, vhone vha si bwise. Mukoma we nda mu ruma uri a tshimbile a tshi kuvhanganya yeneyo mali vho mu vhona vha mu nyadza vha si bwise. Ri tshi vha vhona mulandu khoroni Marombeni na vhaiwe 5
vhe vha si bwise vhaiwe vha tshi lifha vhone vha hana. Zwino nṅe ndi vha vhona mulandu na u vha haṭula nga eneo mafhungo kha heino khoro ine ya vha ambadzifhele.' Hu amba Vhavenda Vho-Langanani Mandiwana vhone mudzulatshidulo wa khoro. Ha ri Vho-Mandiwana vho no dzula fhasi muiwe 10
munna wa murado wa khoro a no pfi Vho-Joel Lugisani a takuwa-vho u fhindula uyo mulandu. Ó no takuwa na u ima zwavhuḍi a ri kha khoro: 'Nṅe Vho-Mawelewele ndi vhona vha si na mulandu na khathihi. Nahone zwi khou ri kanukisa ngauri khoro fhano a yo ngo khwathisa uri vhatu vha thome u bvisa tshelede. Khoro yo sokou gaganya uri muṭa muiwe na muiwe u nga bvisa rannda 15
ṭhanu. A ho ngo tiwa ḍuvha nahone ndi mafhungo e khoro ya a gadza a songo fhela.' Vho ralo vha dzula fhasi.

Huno nga u vhona hu si na a vha fhindulaho vha dovha vha ima vha ri: 'Vho-Mandiwana vho khakha ngauri maṅwe mashango a Mphagane ha zwi ḍivhi ngauri mahosi a hone ha athu ḍivhadza vhalanda vhao.

' Na havha vhamusanda Vho-Mukhotho vha Marombeni hune Vho-Mawelewe na 20
Vho-Mandiwana vha dzula hone vho khakha ngauri vho senga haya mafhungo khoroni yavho hu uri ndi mafhungo a sa athu u thoma u shuma. Hu ḍi nga na tshelede ye vha dzhia kha vhaiwe vhatu vhe vha si hanedze nga u shaya ṅdivho ya haya mafhungo, ndi khwine i tshi humela murahu.'

Iḷo ḍuvha khoro yo kanuka maitele na vhuvhava zwe Vho-Mandiwana na 25
Vho-Mukhotho vha ita. Khoro yo mbo ḍi vha vhona mulandu, vhone-vho nga u shavha u ḍo ḍiisedzela phungo mmbi vha tenda. Tshelede ye vha dzhia kha shango ha pfi a i tsha kona u dovha u humela kha vhaṅe vhayo vhuhulu ha pfi i dzule na khoro khulwane Mphagane. Vho-Mawelewele ha mbo ḍi vha u pembela 30
havho kha hoyo mulandu.

[Ndima ya 1]

- 13.1 Mafhungo e na vhala afho n̄tha a bvukulula hani mudzedze wa tshifhinga? Tikedzani phindulo yaṅu. (2)
- 13.2 Ndi tshini tshi vhangaho phambano vhukati ha Vho-Joel Lugisani na Vho-Langanani Mandiwana mafhungoni e na vhala afho n̄tha? (2)
- 13.3 Sumbedzani uri mafhungo aya a kwama tshipiḁa tshifhio tsha puloto. Tikedzani phindulo yaṅu. (2)
- 13.4 Mafhungo e na vhala afho n̄tha, a thusedza hani u anetshele zwa phanda mafhungoni a nganea iyi? (2)
- 13.5 Mafhungo ayo e na vhala a na vhushaka-ḁe na zwe zwa bvelela magumoni a bugu iyi? Talutshedzani. (2)
- 13.6 Talutshedzani masiandaitwa o vhangwaho nga u sa fulufhedzea ha Vho-Langanani Mandiwana, Vho-Khangale Mukhotho na vhafunzi Vho-Mamidze. Neani ZWIVHILI fhedzi. (2)
- 13.7 Ndi ufhio muhumbulo muhulwane une muṅwali a tama u u bveledza buguni iyi? Tikedzani phindulo yaṅu. (3)
- 13.8 Ndi zwifhio ZWIRARU zwine na nga amba nga ha mvumbo ya vhafunzi Vho-Mamidze musi no sedza mafhungo a bugu iyi nga u angaredza? (3)
- 13.9 Tsheo dze dza vha dzi tshi khou dzhiwa nga khoro ya Mphagane musi hu tshi sengwa milandu dzo vha na thuthuwedzo-ḁe mafhungoni a nganea iyi? (2)
- 13.10 U ya nga kuvhonele kwanu, ni vhona kutshilele kwa Vho-Langanani Mandiwana na Vho-Khangale Mukhotho ku tshi tangedzea tshitshavhani naa? Tikedzani phindulo yaṅu nga mbuno MBILI fhedzi. (2)
- 13.11 Neani ZWIRARU fhedzi zwine na nga ita arali no vha ni Vho-Mphaga no ḁiwana ni kha nyimele yeneyi ye vha vha vhe khayoyi ya vhalanda vha piringanyaho tshitshavha. (3)

[25]

MAFELADAMBWA – NE Sigogo

Fhindulani MBUDZISO YA 14 (mbudziso ndapfu) KANA MBUDZISO YA 15 (mbudziso pfufhi).

MBUDZISO YA 14: MAFELADAMBWA – MBUDZISO NDAPFU

Bugu ya nganea yo niwalwaho zwavhudi ndi ine ya sia vhavhali vho guda zwiwe zwithu vhutshiloni.

Nga maipfi a u bva kha 400 u ya kha a 450, sengulusani zwine muiwali wa nganea iyi a tama u ri funza zwone.

[25]

MBUDZISO YA 15: MAFELADAMBWA – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani tshipida tshi tevhelaho tsho bviswaho buguni iyi uri ni do kona u fhindula mbudziso dzi no tshi tevhela.

TSHIBVELEDZWA TSHA C

Nangoho, Vho-Ramasunzi na vhone vho do di fhedza vho vhuya afha hayani. Vho-Matodzi a vho ngo vhuya vha vha na zwiwe, avha khaladzi vha tshi tou dzula, na vhone vha vha vha a sendela. Musi vho no vhudzisana matwele, ndi hone Vho-Matodzi vha tshi da nao.

'Ndi amba khaladzi.'

5

'Hee ndaa!'

'Nne ndo sala hafha matsheloni nda mona-mona zwanga.'

'Mm'

'Ndo do ya hafho ha Vho-Muraga ndi tshi ri vha mmbonise-vho nga ha tshiwo hetshi tsho ni welaho.'

10

'Mm! Zwino vha ri mini-vho?'

'Nwana wa mme anga, vhomaine havhala vha ri ndi phele heila ye na i wana giratshini. Vha ri yo tou dikanganyisa ya diita mmbwa yo faho. Vha ri na zwino yo vha yo da u gadisa hoyu Mawela. Vha ri yo mu gadisa mutsho u sa tshi wa vhuya wa tsha khese-khese! Ndi hezwo zwe nda vhuya nazwo.'

15

Vho-Ramasunzi vho thoma vha dzula vha sokou ri duu! Vhenevha khaladzi vha di vha vhone vhe vha dovha vha tou thoma uri vha fhindule.

'Nwana wa mme anga, vha khou dishengedzela mini? Nne ndi ri ndo vhona mmbwa ngomu giratshini. Heyo mmbwa ye nda i vhona a thi tsha funa u dovha nda i vhona na u amba nga hayo a thi tsha zwi funa. A thi khou toda u dishushedza nga u ofha mmbwa yo faho nne lini. Hezwo zwa phele kha nne ndi miswaswo.'

20

'Ni a divha,' Vho-Matodzi vha amba vha tshi vho sinyuwa. 'Nne muthu wa khani ndi a mu litsha. Naa izwi nne arali nda sendela murahu ndi nnyi ane a do da? Nne ndi khou ri ndo imela mme anga fano mudini? Tenda na vhone Vho-Sara vha tshi kho tou dipfela nga dzavho. Nwana vha do ita muratho vhusiku vhuwe na vhuwe u swika a tshi do tou konyowa mutodo. Nne tsha ndi bve khazwo na nne.'

25

'Khaladzi anga Vho-Matodzi, nne ndi khou ri hezwo zwa Vho-Muraga a thi zwi dzheni, vha khou amba zwone, kana a vha ambi zwone, nne ndi ri ndi mmbwa ye nda i vhona. Heyo mmbwa yo da nga ndila i mangadzaho ndi zwone, hone, kha nne zwo guma henefho. Nne nwana wanga hafhu a tshi khou dzhena tshikolo ngei Durban, vha do mu ratha e ngafhi? Nne ndi ri haya mafhungo ndi a fulufhela o guma, a ri tsha do a amba. Nndaa!'

Vho-Ramasunzi vho mbo di takuwa vha bvela nnda vha ita zwa u monamona na dzharata yavho.

[Ndimya ya 1]

- 15.1 Mafhungo e na vhala afho ntha a bvukulula hani mudzedze wa tshifhinga? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 15.2 Ndi tshini tshi itaho uri kuhumbulele kwa Vho-Matodzi na Vho-Ramasunzi ku fhambane mafhungoni a nganea iyi? (2)
- 15.3 Sumbedzani uri mafhungo aya a kwama tshipida tshifhio tsha puloto. Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 15.4 Mafhungo e na vhala afho ntha, a thusedza hani u anetshela zwa murahu mafhungoni a nganea iyi? (2)
- 15.5 Mufhindulano we wa vha hone vhukati ha Vho-Ramasunzi na Vho-Matodzi u na vhushaka-de na zwe zwa bvelela magumoni a bugu iyi? Talutshedzani. (2)
- 15.6 Talutshedzani masiandaitwa o vhangwaho nga vhutendatenda kha zwa vhuloi na dzianga buguni iyi. Nneani ZWIVHILI fhedzi. (2)
- 15.7 Ndi ufhio muhumbulo muhulwane une muniwali a tama u u bveledza buguni iyi? Tikedzani phindulo yanu. (3)
- 15.8 Ndi zwifhio ZWIRARU zwine na nga amba nga ha mvumbo ya Vho-Ramasunzi musi no sedza mafhungo a bugu iyi nga u angaredza? (3)
- 15.9 Siangane ya yunivesithi yo vha na thuthuwedzo-de kha vhutshilo ha Mawela u ya nga mafhungo a nganea iyi? Talutshedzani. (2)
- 15.10 U ya nga kuvhonele kwanu, ni vhona kutshilele kwa Vho-Matodzi ku tshi tangedzea tshitshavhani naa? Tikedzani phindulo yanu nga mbuno MBILI fhedzi. (2)
- 15.11 No vha ni tshi nga ita mini arali no vha ni Vho-Maemu ni tshi khou pomokwa uri ni muloi, ngeno ni sa divhi tshithu? Nneani ZWIRARU fhedzi. (3)

[25]

NANDI NDI SHENGA? – NE Sigogo

Fhindulani MBUDZISO YA 16 (mbudziso ndapfu) KANA MBUDZISO YA 17 (mbudziso pfufhi).

MBUDZISO YA 16: NANDI NDI SHENGA? – MBUDZISO NDAPFU

Bugu ya nganea yo niwalwaho zwavhudi ndi ine ya sia vhavhali vho guda zwiwe zwithu vthutshiloni.

Nga maipfi a u bva kha 400 u ya kha a 450, sengulusani zwine muwali wa nganea iyi a tama u ri funza zwone.

[25]

MBUDZISO YA 17: NANDI NDI SHENGA? – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani tshipida tsha mafhungo tshi bvaho buguni iyi uri ni do kona u fhindula mbudziso dzi no tshi tevhela.

TSHIBVELEDZWA TSHA D

'Vhone khotsi a Lufuno vha a levha vha a divha? Zwino vha khou ntsea mini? Vha humbula uri u tuwa nne ndi nga si tuwe? Ndi do tuwa vha borea badi.' Vha dovha vha sea.

'Mme a Lufuno, miswaswo dubo ngoho. No vha ni ngafhi? Hafhu ni tshi vhuya lo kovhela ni ri nne zwi a ntakadza?' 5

'Vha songo ntshutshedza, zwi a vha takadza, hone vha tou pfa ndo viiwa, vha nga tou pembela.'

'Inwi zwi amba uri a no ngo diimisela u nkhangwela? A no ngo fushea zwila ndi tshi losha kha dzila khaladzi dzashu nda amba uri a thi tsha do dovha? Kani ndi tou losha na kha inwi? Izwi zwo dovha u tou seisa avha vhavhili. 10

Nga murahu ndi hone Vho Luvhani vha tshi talutshedza mukalaha wavho uri vho ri vha tshi vhuya vha fhira nga kiliniki. Vho do talutshedza na zwauri henengei kiliniki vho vhudzwa zwauri niwana o takala, hone tshine tsha khou dina ndi mutsiko wa malofha une wa vhonala u ntha. Vho-Madilaga vho do sumbedza u pfa vhuungu vhukuma musu Vho Luvhani vha tshi amba uri hu pfi vha songo 15
vhilaela ngauri u vhilaela zwi nanisa mutsiko wa malofha.

U bva lenelo divha vthutshilo vhula ha makhulu na mukwasha, na u amba nga u kherukana na u rembana ha thoma u vha havhudi. Zwo do swika kha la uri sa zwe vha vha vha tshi di zwi ita kale, vha divhadze vhana vhavho uri vha khou lindela niwana. Nangoho nga madekwana vha dzula na vhana vhavho. Ho amba vhone 20
vhan Vho-Madilaga.

'Ndi amba Lufuno,' Ndi khotsi.

'Aa!'

'Hezwi ni tshi vhona nne na mme anu ro ni vhidza rothe, ri na mafhungo. Hone ri sa athu ya phanda na mafhungo ri do thoma nga u humbela pfarelo.' 25

'Ai, baba, vha tshi toda u ri vhudza mafhungo, vha thoma nga u humbela pfarelo, ndi pfarelo ya mini?'

'Nwananga, ee, ndi sa athu amba ndi a humbela pfarelo. Pfarelo ndi ya uri na iwe wo no di thanya u na mafo u a kona u vhona. Nga miwaha ro di amba mafhungo, hone ri songo lenga sa zwa zwino. 30

'Zwi khou pfala baba, kha vha ambe.'

'Vhananga, nne na havha mme anu, ri khou lavhelela u wana riwana.'

'Yee! Ndo zwi divha, ndo takala, ndo takala,' ndi Mutshutshu a tshi khou fhufhela ntha. Vhathu vhothe vha mangala vha tshi pfa na u vhona dakalo la Mutshutshu. Vhothe vha tshi mu sedza vha tou sea vhukuma. Ladzani ene o sokou shonelela o lavhelesa mme awe. Mutshutshu o vhudzisa uri hu pfi vha do wana riwana wa mu mini. Mme awe vho fhindula uri u do vha wa musidzana arali zwothe zwa tshimbila nga ngona. 35

[Ndima ya 3]

- 17.1 Mafhungo e na vhala afho ntha a bvukulula hani mudzedze wa tshifhinga? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 17.2 Ndi tshini tsho vhangaho phambano vhukati ha Vho-Luvhani na Vho-Madilaga buguni iyi? (2)
- 17.3 Sumbedzani uri mafhungo aya a kwama tshipida tshifhio tsha puloto. Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 17.4 Mafhungo e na vhala afho ntha, a thusedza hani u anetshela zwa phanda mafhungoni a nganea iyi? (2)
- 17.5 Dzina la 'Vho-Maambavhaniwe' li tana hani kutshilele kwavho afho buguni iyi? (2)
- 17.6 Talutshedzani masiandaitwa o vhangwaho nga vhutendatenda ha Vho-Ana kha bomepome na zwa vhuanga? Nani ZWIVHILI fhedzi. (2)
- 17.7 Ndi ufhio muhumbulo muhulwane une muwali a tama u u bvedza buguni iyi? Tikedzani phindulo yanu. (3)
- 17.8 Ndi zwifhio ZWIRARU zwine na nga amba nga ha mvumbo ya Vho-Luvhani musi no sedza mafhungo a bugu iyi nga u angaredza? (3)
- 17.9 Kha phara ya 6 hu na mitaladzi ine ya ri: 'U bva lenelo divha ... ha thoma u vha havhudi.'
Talutshedzani uri mafhungo aya a thusedza hani u anetshela zwa murahu buguni iyi zwi tshi kwama vhudziki mutani uyu. (2)
- 17.10 U ya nga kuvhonele kwanu ni vhona kutshilele kwa Vho-Madilaga ku tshi tangedzea tshitshavhani naa? Tikedzani phindulo yanu nga mbuno MBILI. (2)
- 17.11 Vho-Luvhani vho kunda u milwa nga mvelele ya Tshivenda na zwi kwamaho vhutendatenda. Tikedzani vhungoho ha likumedzwa ili nga mbuno THARU no sedza bugu yothe nga u angaredza. (3)

[25]

ISHA LA MITODZI – NE Phaswana

Fhindulani MBUDZISO YA 18 (mbudziso ndapfu) KANA MBUDZISO YA 19 (mbudziso pfufhi).

MBUDZISO YA 18: ISHA LA MITODZI – MBUDZISO NDAPFU

Bugu ya nganea yo niwalwaho zwavhudi ndi ine ya sia vhavhali vho guda zwiinwe zwithu vthutshiloni.

Nga maipfi a u bva kha 400 u ya kha a 450, sengulusani zwine muinwali wa nganea iyi a tama u ri funza zwone.

[25]

MBUDZISO YA 19: ISHA LA MITODZI – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani tshipida tshi tevhelaho tsho bviswaho buguni iyi uri ni do kona u fhindula mbudziso dzi no tshi tevhela.

TSHIBVELEDZWA TSHA E

Ngoho ndi ya uri u swika zwino ndugiselo dza munyanya dzi khou tshimbila nga ndila ine ya ita uri Aifheli na Maria khathihi na mashaka avho, vha edele khofhe-khofhe.

Lavhutanu lo ri u swika, ha swika mashaka khathihi na dzikhonani dzine dza tama u edetshela hanefho tsini. Vhathu vho vha vho dala lwe vhadzudzanyi vha munyanya vha vho tshuwa uri holo ine munyanya wa do farelwa khayoyi do vha thukhu. Vhazhi vha havha vhaeni itali vha tshi khou lila u vhona hoyu Aifheli.

'U ngafhi uyu wa khonani? He, Aifheli, mmbudzeni uri ni dipfa hani musini tshi khou pfukela kha shango lashu. Ndi amba shango la vho vthinganaho. Rine ro vha ri tshi vho tou ri thanwe. Ee, ni ri ni tshi vhona thama dza dzothe dzi tshi khou mala, ngeno kha inwi ho tou tswu; ni ri ri nga humbula zwiinwe zwifhio? Ee, ri vhudze mungana; wo vuwa hani? He, zwi khou tshimbila musini?' Ndi Malingo ula a bvaho ngei Matatani.

'Khonani yanga Malingo, marangaphanda a do vha masalela. Vhanwe khamusi no no di neta nga u pfi vhone, rine ri khou zwi lila nga matso matswuku.' Ndi Aifheli.

'Zwi do ni zwela ni a divha. Tshithu arali wa tou tshi pikesa a si kanzhi u tshi diphiya ngatsho u ya thambo lini! U ngafhi Maria? Hoo, hafhu inwi ni khou tou tshata; zwi amba zwauri o no dzumbwa kale hangei hayani hawe. Kumalele kwa vhoiwe-vho ndi kuinwe-vho; henefha hune muthu a dzumbamiswa ngeno no vha ni nothe matsheloni. Hei khonani, rine hafhu ri amba ri tshi nausa khana. Ro fhira nga hafho ha Mutombilo ri tshi dobanyana; hei, a zwi fhisi zwi fana na yone tie ni a divha. Rine ro ri u zwi swura, thoho dza rema dza nga dzi sa thukhuwa dzitsinga ni a divha.'

'Malingo, nne namusi a thi funi u dzhena zwikotikotini lini; hoyu wa mukomana u do ni thusa. Matevhu, Matevhu, Malingo khoyo a tshi khou u da. Arali zwo fhela, welani nae ni yo zwi toda lonzhi.' Aifheli u ralo a tshi tou nga u khou sunda Malingo vhunga afha kamarani ho vha ho tou phapha nga vhatu vha bvaho kule na tsini.

'Vhainwe vha bva ngei Vunduni la Gauteng, vhaiwe vha bva North West, ngeno vhaiwe vha tshi bva KwaZulu-Natal, Mpumalanga na ngei Free State. 30
'Au, ndi Tsotetsi naa! Le kae monna? Ke kgale ke sa le bone! Le bone lengwalo laka! Ke a lebowa u le bona!' U ralo Aifheli a mbo di khadana na Tsotetsi la vha la maladze.'

[Ndimya ya 5]

- 19.1 Mafhungo e na vhala afho ntha a bvukulula hani mudzedze wa tshifhinga? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 19.2 Ndi tshini tshi itaho uri kuhumbulele kwa Vho-Maria na Rotondwa ku fhambane mafhungoni a nganea iyi? (2)
- 19.3 Sumbedzani uri mafhungo aya a kwama tshipida tshifhio tsha puloto. Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 19.4 Mafhungo e na vhala afho ntha, a thusedza hani u anetshela zwa murahu mafhungoni a nganea iyi? (2)
- 19.5 Dzina la 'Musatondwa' li na vhushaka-de na zwe zwa bvelela khae magumoni a bugu iyi? (2)
- 19.6 Talutshedzani masiandaitwa o vhangwaho nga u sa fulufhedzea ha Maria na Vho-Loshani. Nani ZWIVHILI fhedzi. (2)
- 19.7 Ndi ufhio muhumbulo muhulwane une muhwali a tama u u bveledza buguni iyi? Tikedzani phindulo yanu. (3)
- 19.8 Ndi zwifhio ZWIRARU zwine na nga amba nga ha mvumbo ya Vho-Josephine Loshani musi no sedza mafhungo a bugu iyi nga u angaredza? (3)
- 19.9 Siangane ya yunivesithi yo vha na thuthuwedzo-de mafhungoni a nganea iyi? (2)
- 19.10 U ya nga kuvhonele kwanu ni vhona kutshilele kwa Vho-Loshani ku tshi tangedzea tshitshavhani naa? Tikedzani phindulo yanu nga mbuno MBILI fhedzi. (2)
- 19.11 Nani zwiraru fhedzi zwine na nga ita arali no vha ni Rotondwa no diwana ni kha nyimele yeneyi ye a vha e khayoy? (3)

[25]

KANA

FOLUKUŁOO***KHUVHANGANYO YA FOLUKUŁOO* – RV Tshikovhi**

Fhindulani MBUDZISO YA 20 (mbudziso ndapfu) KANA MBUDZISO YA 21 (mbudziso pfufhi).

MBUDZISO YA 20: *KHUVHANGANYO YA FOLUKUŁOO* – MBUDZISO NDAPFU

Ngano na zwickhodo zwa sialala zwi shumisa mamethafore u funza lushaka kha masia o fhambanaho a vhutshilo.

Sengulusani vhungoho ha likumedzwa ili, no disendeka nga tsumbo dzi tevhelaho:

'Kudele kwa lufu.'

'Dongololo lone lo vha lo vhudzwa zwauri li swike li ambe zwauri vhatu vha khou tama u tshila vha sa fi u swikela nga hu sa fheli.'

'Luaviavi lwone lwo mbo di laedzwa uri lwone lu ambe uri ndi khwine vhatu vha tshi fa.'

NA**'Tshikhodo tsha Thovhele Ratshimphi Phiriphiri Tshivhase.'**

'Ndi nne Phiriphiri Tshivhase'

'Ndi a vhavha sa phiriphiri'

'Tshivhasa-midi-ya-vhawe'

'Wa ha Mankili Mankili!'

Vhulapfu ha phindulo yanu vhu vhe u bva kha maipfi a 400 u ya kha a 450.

[25]

MBUDZISO YA 21: *KHUVHANGANYO YA FOLUKUŁOO* – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA F na TSHIBVELEDZWA TSHA G nga vhuronwane uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khazwo.

TSHIBVELEDZWA TSHA F: LUNGANO**U SWIKA HA VHAVENDA KHA LA AFRIKA TSHIPEMBE**

Vhadivhi vha a tendelana uri Vhavenda vha bva Afrika vhukati kha mashango ane namusi a vha Democratic Republic of Congo, Rwanda, Uganda, Kenya na Tanzania. Khosi yavho o vha e Mambo. Musi Mambo a tshi dzama, o tevhelwa nga iwana wawe a no pfi Bele-la-Mambo. Ha vuwa muvhango wa vuhosi. Nga nthani ha muvhango uyu, Bele-la-Mambo o mbo di pfuluwa na tshinwe tshigwada. Ha sala tshinwe henengei Afrika vhukati. Nge hana shango, Bele-la-Mambo o rinwa dzina la Dambanyika.

Dambanyika o pfulutshela thungo ya tshipembe. Mativha o mbo di xa.

Ha dzhena riwana wawe Dyambeu vuhosini. Vha dzula minwaha minzhi heneffho. Nga murahu vha pfuluwa vha swika shangoni la Matshona, hune namusi 10 ha pfi Zimbabwe. Dyambeu o ri u sia vhatu, ha tevhela zhinda lawe li no pfi Vele-la-Mbeu. Musanda wa Vele-la-Mbeu wo rinwa dzina la Dzata. Vele-la-Mbeu o vha a tshi divhelwa tshituhu. O ri a tshi pfulutshela tshipembe hafhu, a wana lushaka lwa Vhangona. Vhe vha hana u vhuswa ngae. Vho tou vhulahwa lwa tshituhu. Nga vuhali have, o fhedza o vhusa Vhavenda vhothe u fana na 15 Vhavatsindi na Vhambedzi.

Musi vhe kha mupfuluwo wonoyu, Vhavenda vho vha vhe na ngomalungundu ye ya vha tshidza nndwani. Ngoma iyi yo vha i tshi ita uri hu vhe na mvula khulu, khuli khulu na u kula nungo maswina. Nga riwambo wa zwenezwi, Vhavenda vho kona u kunda maswina avho othe. 20

Hu kha di vha vhenevha vhadivhi vha maiwalwa, vha ri mahosi a no nga Ramabulana wa Dzanani na vhothe vhe vha mu tevhela u fana na Patrick Mphephu u swika kha Toni Mphephu, ndi vha lutsinga lwa Vele-la-Mbeu. Ndi ngazwo namusi Toni Mphephu a tshi dzhiwa sa ene Thovhele wa Vhavenda vhothe naho ho vha na vhe vha mu vhangisa. 25

Vhavenda zwino vha wanala Devhula ha Afrika Tshipembe kha vundu la Limpopo nga vhudalo. Nga riwambo wa mbofholowo na mishumo, Vhavenda vha a wanalavho na kha maiwe mavundu u fana na Gauteng, Mpumalanga na North West. Luambo lwavho lwa Tshivenda ndi lunon g nyambo dza tshiofisi dza Afrika Tshipembe. Nahone Tshivenda tshi vho funzwa na zwikoloni na 30 dziyunivesithi. Tsha dovha tsha hashiwa radioni na televishinini.

- 21.1 Ndi tshini tshi vhangaho khudano nga murahu ha lufu lwa Mambo? (2)
- 21.2 Vele-la-Mbeu o olwa sa khosi-de mafhungoni a lungano ulwu? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 21.3 U pfuluwa ha Bele-la-Mambo hu thusedza hani u anetshela zwa phanda lunganoni ulwu? (2)
- 21.4 Ndi ufho murero u re na vhushaka ha u vhangwa ha vuhosi? (1)
- 21.5 Talutshedzani muhumbulo muhulwane wa lungano ulwu. (2)
- 21.6 Ndi afho masiandaitwa MARARU e a vha a tshi vhangwa nga u shumiswa ha ngomalungundu? (3)
- 21.7 Ni a pfela vhutungu Vhangona kha zve vha tangana nazwo lunganoni ulwu? Tikedzani phindulo yanu nga mbuno THARU. (3)

NA

TSHIBVELEDZWA TSHA G: VHURENDI HA SIALALA (TSHIKHODO)**VHATAVHATSINDI VHA THENGWE – TZ Ramaliba**

- 1 Avha ndi vhatavhatsindi vha Tshiheni!
 2 Tshiheni tsha Nyaphungatshena
 3 Tsho phungaho mavhele na vhana.
 4 Ndi vhone nnda ndumela shevhoni,
 5 Vhane vha u fhedza wo dzula henefho.
 6 Ndi vhone Vhangona
 7 Vhabikwa na ive, ive la vhibva
 8 Vhangona vha sala.
 9 Ndi vhone ngwaniwapo wa Venda,
 10 A thi rumeli mutsinda.
 11 Ndi ya nga ndothe musanda
 12 Thi luvhelwi.
 13 Thi vhone mutoda ndimo
 14 A sa todi shango la muthu.
 15 Ndi zwifho zwa mativha, mabako na zwisima.
 16 Ndi vhone vha vhulungu vhutete
 17 Vhu no lunzhedzwa nga a re na nzhele;
 18 Vha si na nzhele vha a fhaladza.
 19 Ndi vhone vha no fulela ndu vho dzula;
 20 Vha takuwa nga u vhea suzwa!
 21 Ndi vhone vhane vha dola maswi a munenzhe;
 22 Ndi vhone vhane vha divhona nga tshivhoni,
 23 Tsha dzivha Fundudzi.

- 21.8 Bulani mushumo wa tshiga tsha u vhala tshi re kha vese/mutaladzi wa 1. (1)
- 21.9 Ndi lufhio lushaka lwa thumano lwo shumiswaho kha mitaladzi/vese dza 1–2? (1)
- 21.10 Talutshedzani liambe/liidioma li re kha mutaladzi/vese ya 4. (2)
- 21.11 Vhalani tshitanza/ndima ya 3: 'Ndi vhone ... mabako na zwisima'.
 Sumbedzani vhushaka vhu re hone vhukati ha tshitanza/ndima iyi na lungano lu re kha TSHIBVELEDZWA TSHA C, zwi tshi kwama lushaka lwa Vhangona. (2)
- 21.12 Thouni ya murendi i dzumbulula mutevhetsindo-de tshirendoni itshi? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 21.13 Ni a tendelana na na kuhumbulele kwa murendi kha tshitanza/ndima ya 2? Tikedzani phindulo yanu nga mbuno MBILI fhedzi. (2)

[25]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B:

25

KHETHEKANYO YA C: DIRAMA

Fhindulani mbudziso NTHIHI i bvaho kha dirama ye na guda FHEDZI.

HA U TSA NDI HA U GONYA – LL Mafenya na NA Milubi

Fhindulani MBUDZISO YA 22 (mbudziso ndapfu) KANA MBUDZISO YA 23 (mbudziso pfufhi).

MBUDZISO YA 22: HA U TSA NDI HA GONYA: KANI-HA VHA TOU DILWELA – MBUDZISO NDAPFU)

U fhambana ha mihumbulo vhukati ha vhatambi/vhabvumbedzwa buguni ya dirama ndi hone kha mbilu ya dirama.

Nga maipfi a u bva kha 400 u ya kha a 450, sengulusani u kuḁana/fhambana ha mihumbulo he ha vha hone vhukati ha vhafumakadzi na vhanna vha kandekanyaho pfanelo dza vhafumakadzi.

[25]

MBUDZISO YA 23: HA U TSA NDI HA U GONYA: MUTSHUTSHU – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani tshipiḁa tshi tevhelaho tsho bviswaho buguni iyi uri ni ḁo kona u fhindula mbudziso dzo ḁisendekaho khatsho.

TSHIBVELEDZWA TSHA H

ALICE:	Zwa u dzula ri tshi nga mmbwa dza maḁula a zwi ntakadzi lini. Nazwino khevho vho dzhena. Imani ndi vha iseke zwiliwa. (A swika a vha nea zwiliwa a mbo dzulavho heneḁho vha tshi khou vhona TV) Khotsi a Funi, na hu pfi mulandu ndi mini ano maḁuvha vha tshi sokou dzula vha tshi nga a vho ngo takala?	5
NTSHAVHENI:	Alice ni songo ḁoḁou dina muya wanga. Ni vhona unga ndi mini tshine tshi nga ntakadza muḁini une nda nyadziwa ngaaurali. Ni songo vhona unga zwine na khou ita a thi zwi vhoni. A thi bofu nḁe lini. Ni ri thamu-thamu ine na khou ita nḁe a thi khou i vhona?	10
ALICE:	Vha khou amba thamu-thamu i no khou itwa nga nḁe Alice?	
NTSHAVHENI:	Kani-ha hu na muḁwe muthu afha hune ra vha hone? Ndo vha ndi tshi ḁo ri ndi khou amba na onoyo. Ndi khou amba na inwi Alice.	
ALICE:	Hu pfi ndi thamu-thamu ifhio yeneyo?	15
NTSHAVHENI:	Saizwi no ḁi tou thoma imani ndi mbo ḁi ni vhudza. Inwi ndi kale ni tshi khou pfana na Tsanyane ndo ḁi sokou fhumula. Ni mu vhudze-ha matshelo uri ndi ri ndo neta. A thi tsha ḁoḁa u mu vhona muḁini wanga. Nda tou mu wana hafha ni zwi ḁivhe uri i ḁo duga yo livhana. Nḁe a thi ḁabaḁaba lini, ni ri zwithu zwa vhuya zwa ambiwa nga vhathu ndi uri mini, vha khou ḁi vhona wo dzulela ngomu.	20

ALICE:	Tsanyane vha khou amba onoyu Matibe? Avho vhathu vho vha vhudzaho vha khou ri u pfana na nne?	
NTSHAVHENI:	Nga nnda arali hu na muñwe Tsanyane ane na mu ñvha? Nne ane nda khou amba ene ndi onoyu ane na shuma nae. Na vhathu vha amba inwi fhedzi hafha nnda. Ni songo vhone unga vhubwa hanu ni do vhu dzumba nga Bivhili. A hu na tshiphiri hafha fhasi ha murunzi wa ñvha.	25
ALICE:	Vhone vha a ñvha arali vha tshimbila vha tshi hwala mafhungo a no sokou ambiwa nga vhadziazwitshele ri do luana badi. Hedzo khonani dzavho dzi khou vha pengisa. Na dzina hu tou ñhwa langa? Vha vhone vha sa do ita mafhungo a u rwa musadzi ngeno vhaiwe vha tshi khou rwa mukumba. Hezwo vha zwi ita vha do vha vha tshi khou ita vhudahela.	30
NTSHAVHENI:	A ni zwi pfi uri ni khou ntsema? Tshidahela ni khou amba nne. (A takuwa) Nne hezwo ni songo nnyitela, a thi itelwi. Ndi do ni sinda na shona arali ni sa ndivhi zwavhudi. (A mbo ñi thoma u rwekanya musadzi.)	35
ALICE:	Yowee, mmawee, ndi khou humbela pfarelo. Mmawee!!! <i>(Tshitsiro)</i>	40

[Luṭa I Bono III]

- 23.1 Ndi tshini tshi vhangaho khudano vhukati ha Ntshavheni na Alice mafhungoni e na vhalafho nṭha? (2)
- 23.2 Mafhungo ayo e na vhalafho a ṭana tshipiḁa tshifhio tsha puloto? Tikedzani phindulo yaṅu. (2)
- 23.3 Ntshavheni o olwa sa muthu-ḁe mafhungoni a re afho nṭha? Bulani ZWIVHILI fhedzi. (2)
- 23.4 Vhalani mitaladzi ya 28–30: 'Vhone vha a ñvha ... khou vha pengisa'. Sumbedzani uri i thusedza hani u anetshela zwa phanda, kha zwe zwa fhedza zwo bvelela magumoni a ñirama iyi. (2)
- 23.5 Talutshedzani aironi ya ñirama ye muñwali a i ṭana no sedza mafhungo a ñirama iyi nga u angaredza. (2)
- 23.6 Ndi ufhio mulaedza une muñwali a tama u u swikisa kha vhavhali nga u shumisa Ntshavheni ñiramani iyi? Tikedzani phindulo yaṅu. (3)
- 23.7 Siangane ya masosani/zwipotoni yo vha na ṭhuthuwedzo-ḁe kha kutshilele kwa Ntshavheni ñiramani iyi? (2)
- 23.8 Thoho ya ñirama iyi 'Mutshutshu', i kwama hani kupfesesele kwanu kwa thero ya ñirama iyi? Tikedzani phindulo yaṅu nga zwo bvelelaho mafhungoni. (2)

- 23.9 Sumbedzani ZWIRARU zwine Ntshavheni a fhambana ngazwo na Alice mafhungoni a dirama iyi. (3)
- 23.10 Ndi zwifhio ZWIRARU zwine ni nga eletshedza u itela u khwinisa vhudifari/kutshilele kwa Ntshavheni mafhungoni a dirama iyi? (3)
- 23.11 Ni a pfela vhutungu Alice kha zwe a fhedza o tangana nazwo diramani iyi? Tikedzani phindulo yanu nga mbuno MBILI. (2)
[25]

MILOMO YA NUKALA – NP Nefefe

Fhindulani MBUDZISO YA 24 (mbudziso ndapfu) KANA MBUDZISO YA 25 (mbudziso pfufhi).

MBUDZISO YA 24: MILOMO YA NUKALA – MBUDZISO NDAPFU

U fhambana ha mihumbulo kha vhatambi/vhabvumbedzwa buguni ya dirama ndi hone kha mbilu ya dirama.

Nga maipfi a u bva kha 400 u ya kha a 450, sengulusani u kudana/fhambana ha mihumbulo he ha vha hone vhukati ha mirado ya muta wa Vho-Bukuta nga tshavho na zwiinwe zwiimiswa nga u angaredza. [25]

MBUDZISO YA 25: MILOMO YA NUKALA – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani tshipida tshi tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

TSHIBVELEDZWA TSHA I

VHO-BUKUTA:	U ngafhi Ntshengedzeni?	
VHO-TAKALANI:	U khou vhalala kamarani.	
VHO-BUKUTA:	Kha vhale a phase niwananga! Zwino ili la thoho ya mugopi li ri li nga vha li khou humbula u ya u vhalala nga tshifhinga-de? Tsumbedzo namusi bugu a dzi vhaliwi?	5
TSUMBEDZO:	Dzi a vhaliwa.	
VHO-BUKUTA:	Zwino?	
TSUMBEDZO:	Ndo da hafha ndi tshi khou tou da u la zwiliwa.	
VHO-BUKUTA:	(Vha tshi mu rwa nga mulatela) U a zwifha mani! Zwi ngafhi zwiliwa zwa hone zwe wa vha u tshi khou zwi la? U nzhia wa nnyita tshixele tshi sa humbuli ndi a vhona-i?	10
VHO-TAKALANI:	(Vha tshi dzhenelela) Kha vha do mmbudza khotsi a Tsumbedzo. Uyu niwana vhone vha nga mmbudza uri vha mu vhengela mini? O tou vha tshinya mini tshine pfarelo ya hone ya nga i todou tambywa lwanzhe?	15

VHO-BUKUTA:	Ndi ndeniwa heli dithu. Ni a divha ni songo imelela niwana a tshi khou ita zwa vhundeniwa na mazwifhi!	
VHO-TAKALANI:	O zwifha nge a ri mini?	
VHO-BUKUTA:	Dzi ngafhi ndilo dza vhuswa dze a vha a tshi khou lela khadzo? Zwino inwi ni di mu imelela ngeno a tshi khou amba mazwifhi?	20
VHO-TAKALANI:	Muthu a tshi fhedza u la u dzula na ndilo dze a lela khadzo? Kana u dzi vhea hune dza tea u vheva hone?	
VHO-BUKUTA:	U tou vha ndeniwa hoyu niwana wanu! Zwino divhani zwauri nne hovhu vhundeniwa vhune a vha naho nne ndi do vhu hamula.	25
VHO-TAKALANI:	Ndi ndeniwa nga u a ita mini? Nazwino a hu shai zwine vha khou farela khae vha tshi khou tou kundwa u mu vhudza. Zwi amba uri divha liniwe na liniwe hoyu niwana u fanela uri a tshi vha vhone a dzumbame musi. Hai! A si zwone hezwi zwine vhone vha khou tshilisa zwone kha vhana! Na muthu o tea u dzula a tshi nga dada kha vhana vhe a tou beba? A dzulefhi ngauri hayani have ndi fhano?	30
VHO-BUKUTA:	Na khezwi uyu niwana ni tshi nga ni a mu imelela? Divha liniwe na liniwe musi ndi tshi lingedza u mu onyolosa inwi ni di dzhenelela nga vhukati.	35
VHO-TAKALANI:	A thi khou tou mu imelela lini. A si u onyolosa hezwi zwine vha khou ita zwone. Zwi vhidzwa u thupha niwana hezwi zwi no khou itwa.	
VHO-BUKUTA:	Ndi nnyi o ni vhudzaho zwenezwo? Na kani ndi izwi zwidzangano zwa vhafumakadzi zwine vhatu vha khou fhurana ngazwo? Ndi amba hezwi zwine na anzela u ya mitanganoni yazwo.	40
VHO-TAKALANI:	Vha khou ambiswa nga mini zwenezwo?	
VHO-BUKUTA:	Nga u diitisa hanu.	45
VHO-TAKALANI:	Zwithu zwo khakheaho zwi tea u ambiwa khotsi a vhananga. Havha vhana ndi vhavho vhothe. Nga u ralo vha fanela u vha fara vhothe u fana.	
VHO-BUKUTA:	Nne ndo neta nga u kowela hanu. Ndi na ndala kha ndi lugiseliwe zwiliwa.	50
VHO-TAKALANI:	Ilo lo naka. Zwiliwa ndi a vha lugisela. (Vha a bva)	

[Luta 1 Bono IV]

- 25.1 Ndi mini zwi vhangaho khudano mafhungoni aya e na vhala afho ntha? Bulani ZWIVHILI. (2)
- 25.2 Mafhungo ayo e na vhala afho a tana tshipida tshifhio tsha puloto? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 25.3 Vho-Takalani vho olwa sa muthu-de mafhungoni a re afho ntha? Bulani mbuno MBILI fhedzi. (2)

- 25.4 Vhalani mitaladzi 28–30: 'Ndi ndeniwa nga ... u mu vhudza.' Sumbedzani uri i thusedza hani u anetshela zwa phanda zwe zwa fhedza zwo bveledza mathakheni a bugu iyi. (2)
- 25.5 Talutshedzani aironi ya dirama ye muñwali a i tana no sedza magumoni a mafhungo a dirama iyi. (2)
- 25.6 Ndi ifhio milaedza ine muñwali a tama u i swikisa kha vhavhali nga u shumisa Vho-Bukuta buguni iyi? Tikedzani phindulo yanu nga MBUNO THARU. (3)
- 25.7 Siangane na fhethuvhupo zwi tutuwedza hani vhudifari ha Ntshengedzeni buguni iyi? (2)
- 25.8 Dzina la bugu iyi li na thuthuwedzo-de kha kupfesesele kwanu kwa mafhungo a dirama iyi? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 25.9 Mafhungo a u shaya vhudifari ha Vho-Bukuta zwo vha na masiandaitwa-de mafhungoni a dirama iyi? Tikedzani phindulo yanu. (3)
- 25.10 Ndi zwifhio ZWIRARU zwine na nga sasaladza nga vhudifari/kutshilele kwa Vho-Bukuta mafhungoni a dirama iyi? (3)
- 25.11 Ni a pfela vhutungu Ntshengedzeni kha zwe a tangana nazwo buguni iyi? Tikedzani phindulo yanu nga mbuno MBILI fhedzi. (2)

[25]

U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA – IP Demana

Fhindulani MBUDZISO YA 26 (mbudziso ndapfu) KANA MBUDZISO YA 27 (mbudziso pfufhi).

MBUDZISO YA 26: U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA – MBUDZISO NDAPFU

U fhambana ha mihumbulo vhukati ha vhatambi/vhabvumbedzwa buguni ya ḍirama ndi hone kha mbilu ya ḍirama.

Nga maipfi a u bva kha 400 u ya kha a 450 sengulusani u kuḁana/fhambana ha mihumbulo he ha vha hone vhukati ha miraḁo ya muḁa wa ha N̄efefe. [25]

MBUDZISO YA 27: U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani tshipiḁa tshi tevhelaho tsho bviswaho buguni iyi uri ni ḁo kona u fhindula mbudziso dzo ḁisendekaho khatsho.

TSHIBVELEDZWA TSHA J

VHO-MARITA:	Mashudu niwananga, muḁoro we nda ḁora madekwe u kha ḁi ntshusa na zwino. Tshe nda rano a thi no ngo ḁora zwithu zwo raloho vhutshiloni. (<i>Vha a bvisa dugu vha phumula miḁodzi</i>).	
MASHUDU:	U tou vha muḁoro-de wonoyo mmawe une vha ri u u humbula vha lila. Vho ḁora ndo fa kani? (<i>U a sea</i>)	5
VHO-MARITA:	Ni khou sokou sea niwananga. Ndo ḁora inwi no ḁhavhekanyiwa na mbo ḁi lovhela hangei makhuwani nga mufumakadzi wa hoyu Tsaiwani. Zwino zwo no ralo havha khotsi aḁu na Khwathisani vha tshi wana luḁingo lwa hone vha vho ri ndi mafhungo anga vhone a vha a dzheni. Ngoho nazwinoo ...! (<i>Vha a lila</i>)	10
MASHUDU:	Zwino mbuvha yanga vho no bika naa? Hafhu nḁe a thi tshe na tshifhinga ndi fanela u mbo ḁi tuwa zwino.	
VHO-MARITA:	A tho ngo ni lugisela tshithu. Tsha khwine ndi vhona hu u tou dzula fhasi na awela niwanaga. Makhuwani ndi a hu ḁivha a si fhethu hu no fulufhedzisa. Wonoyu muḁoro khamusi ndi ipfi ḁa Mudzimu. (<i>Vha tsengisa miḁodzi</i>).	15
MASHUDU:	Na zwino vho tou itelelwa zwavho? Khezwi vha songo vhona uri a vha nga koni vha mmbudza nda ita nḁe mune. Vha dina nga maanda vhone vha a ḁivha? Ndi khou tambula hafhano shangoni nga niwambo wavho. Na khotsi anga vha khou tambula hafhano mudini nga muthu wa muthu hoyo. Kana vha tshi vhuya vha mala makhuwani vathu ngeno hayani vho vha vho tou fhela. Nda ri vha a buba ndi nga vha ndi sa khou vha pomoka vhone.	20 25

VHO-MARITA: Na zwino ni khou tula zwanu?
 MASHUDU: Hu khou tula vhone! Vha khou vhuya vha vhona vha tshi nga vhaiwe vhasadzi? Baba vha khou tou litsha u wana muñwe musadzi vha didzulela. Dzhele ya vhutshilo hothe vha nga si i kone khotsi anga. Vha edzisa nga ndila dzothe u ri alusa nga ndila yo teaho fhedzi ngoho nga ngafhi? Arali ndo vha ndi thetshelese ngeletshedzo ya khotsi anga na khaladzi anga ndi musi ndi si khou tambula nga u rali lini. Vha songo vhona u nga vhatu vho vha vha sa mmbudzi lini. Muthu u vho vhona a si na ane a do sala a tshi lowa u vho ntshutshedza nga zwiloro zwawe. Ndi tshi tou swika hangei makhuwani ndi do mbo di nwaleta khotsi anga vhurifhi.
 (U bva o hwala mabutu)

[Luta IV Bono 5]

- 27.1 Ndi tshini tshi vhangaho khudano vhukati ha Vho-Marita na Mashudu mafhungoni e na vhala afho ntha? (2)
- 27.2 Mafhungo ayo e na vhala afho a tana tshipida tshifhio tsha puloto? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 27.3 Mashudu o olwa sa muthu-de mafhungoni a re afho ntha? Bulani ZWIVHILI fhedzi. (2)
- 27.4 Vhalani mitaladzi 1–3: 'Mashudu nwananga ... zwo raloho vhutshiloni'. Sumbedzani uri i thusedza hani u anetshela zwa phanda, kha zwe zwa fhedza zwo bevelela magumoni a bugu iyi. (2)
- 27.5 Talutshedzani aironi ya dirama ye muñwali a i tana no sedza mafhungo a dirama iyi nga u angaredza. (2)
- 27.6 Ndi ufhio mulaedza une muñwali a tama u u swikisa kha vhavhali nga u shumisa Vho-Marita buguni iyi? Tikedzani phindulo yanu. (3)
- 27.7 Siangane na fhethuvhupo zwi tutuwedza hani vhudifari ha Mashudu buguni iyi? (2)
- 27.8 Thoho ya bugu iyi i na thuthuwedzo-de kha kupfesesele kwanu kwa thero ya dirama iyi? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 27.9 Sumbedzani ZWIRARU zwine Vho-Nefefe vha fhambana ngazwo na Vho-Marita mafhungoni a dirama iyi. (3)
- 27.10 Ndi zwifhio ZWIRARU zwine ni nga sasaladza nga vhudifari/kutshilele kwa Tsañwani mafhungoni a dirama iyi? (3)
- 27.11 Ni a pfela vhutungu Mashudu, kha zwe a fhedza o tangana nazwo buguni iyi? Tikedzani phindulo yanu nga mbuno MBILI. (2)

[25]

TSHILWAVHUSIKU – TT Mudau

Fhindulani MBUDZISO YA 28 (mbudziso ndapfu) KANA MBUDZISO YA 29 (mbudziso pfufhi).

MBUDZISO YA 28: TSHILWAVHUSIKU – MBUDZISO NDAPFU

U fhambana ha mihumbulo kha vhatambi/vhabvumbedzwa buguni ya dirama ndi hone kha mbilu ya dirama.

Nga maipfi a u bva kha 400 u ya kha a 450, sengulusani u kudana/fhambana ha mihumbulo he ha vha hone vhukati ha Vho-Thovhele Tshilwavhusiku, vhalanda vhawe na maforotereke.

[25]

MBUDZISO YA 29: TSHILWAVHUSIKU – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani tshipida tshi tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

TSHIBVELEDZWA TSHA K

VHO-GANGASHE:	Mune wa shango. Maila u sumbwa. Nne, ndo da nga ndothe ndi tshi disa zwililo zwa nne mune na mitodzi ya vhadzulapo vha Litshovhu, vhané vha vha vhatu vhavho.	
VHO-TSHILWAVHUSIKU:	A thi mungome, a thi muporofita nahone a thi mubvumbi.	5
VHO-LUMBULE:	Tshidada! Mune wa shango. Mboloma! Thindi ndi a midza!	
VHO-TSHILWAVHUSIKU:	Tshete!	
VHO-LUMBULE:	Mboloma. Kha vha zwe, ro imisa ndevhe. Ndevhe dzi lila u kanzwa nga vhutali ha Thovhele.	10
VHO-TSHILWAVHUSIKU:	A thi todi u dovhola, hone, uri zwi pfalese zwine nda toda u ni tusela, ndi fanela u pfa mudivhitho wa mbilu dzanu. Ndo bula u thomani nde, a thi mungome, a thi muporofita, nahone a thi mubvumbi.	15
VHOTHÉ:	Mavu!	
VHO-TSHILWAVHUSIKU:	Zwililo zwine na disa, ndi zwililo zwa nne na inwi ra sika. A thi todi u diita mufhati, mudivhi, mutsila sa havhala vhe vha nthanga phanda. Uri ri kone u pwasha goya thoho, ndi mafhungo ane rothe ra fanela u ita mutingati.	20
VHO-LUMBULE:	Muhali wa shango!	
VHO-TSHILWAVHUSIKU:	Gangashe, na iwe Mudzulikutama. Zwililo zwanu zwi songo ni shanavhidisa sa zhinda lo tuvha mukando wa mme. A re nne ndi Tshilwavhusiku. Ndi do thuthekanya maguvha othe o imaho nda phusukanya phuphu dzothe dzo imaho.	25
VHO-LUMBULE:	Mutei wa shango.	

VHO-TSHILWAVHUSIKU:	Muravha!	30
VHO-MURAVHA:	Thovhele!	
VHO-TSHILWAVHUSIKU:	Khezwi ndi tshi ndi tshi khou amba iwe wa kumedza. Kani u pfa ndi tshi khou ravhāda?	
VHO-MURAVHA:	A thi kumedzi muṅe wanga, nahone thovhele a nga si ambe sa a pandamedzaho zwisusu. A ralo ndi hone na riṅe ri tshi ḍo kona u bva fulo ra rumbula ṭhundu dzo lowaho khosi yashu. Muhali, u poidza ha tsie dzanga, ndi mbiti dze nda shatwa dzone. A tho ngo zwi ḍivha uri u humbulesa hanga ndi tshi humbula he tshitangu tshanga tsha dzumbama hone, na he pfumo ḷanga ḷa siamela hone zwi ḍo sinyusa thovhele. Thovhele nga a lalame!	35
VHO-GANGASHE:	Tshidada! Thindi ndi a midza! Ndi kundwa nga ḷone shambo. Ngoyo Muravha a tshi khou kanzwa ṅdevhe dza muhali nga mutoli wa vhuṭali. U ri shango nga ḷi nake sa kale. Muravha nga a farelwe. Mafhungo ndi afhio Gangashe?	40
VHO-TSHILWAVHUSIKU:	Muhulwane wa vhoṭhe. Ḍaraṭa muhali. Vhupuli muhali. Mulovha ho rumelwa vhatu vhane vha amba luṅwe luambo. Ndi vharema sa riṅe. Hu pfi Vho-Luka vha lila mavhoḍa na mazhinda ane a ḍo ka maḍi ngei ha Vho-Luka.	45
VHO-GANGASHE:	Naa khezwi avha vha sa fushei. Ndo vha tonda nda nea mazhinda na mavhoḍa anga, zwino vha vho ṭoḍa zwifhio? Hoyu, wo ḍi tou vha muhumbulo wanga wa uri havha vhana vha sendele tsini na havha vhatu, u itela uri vha ṭavhanye vha wanulususe arali nangoho avha vhatu vho ḍiimisela u ri fhedza. Zwa ḍaraṭa ndi na nzhele nazwo; a zwi nndadzi. Ndo no ḍi zwi limuwa zwauri fhano hu vho itwa hone haya. A thi dzi bonyi.	50
VHO-TSHILWAVHUSIKU:		55
		60

[Luṭa 1 Bono 2]

- 29.1 Ndi tshini tshi vhangaho khudano mafhungoni aya e na vhala afho ṅṅha? (2)
- 29.2 Mafhungo ayo e na vhala afho a ṭana tshipiḍa tshifhio tsha puloto? Tikedzani phindulo yaṅu. (2)
- 29.3 Vho-Tshilwavhusiku vho olwa sa muthu-ḍe mafhungoni a re afho ṅṅha? Bulani mbuno MBILI fhedzi. (2)
- 29.4 Vhalani mitaladzi 24–26: 'A tho ngo ... sinyusa thovhele'. Sumbedzani uri i thusedza hani u anetshela zwa phanda zwe zwa fhedza zwo bvedza mathakheni a bugu. (2)

- 29.5 Tsalutshedzani aironi ya dirama ye munwali a i tana no sedza magumoni a mafhungo a dirama iyi. (2)
- 29.6 Ndi ufhio mulaedza une munwali a tama u u swikisa kha vhavhali nga u shumisa khosikhulu Thovhele Vho-Tshilwavhusiku buguni iyi? Tikedzani phindulo yanu. (3)
- 29.7 Siangane na fhethuvhupo zwi tutuwedza hani vhudifari ha Vho-Gangashe na Vho-Mudzulikutama buguni iyi? (2)
- 29.8 Dzina la bugu iyi li na thuthuwedzo-de kha kupfesesele kwanu kwa mafhungo a dirama iyi? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 29.9 Mafhungo a u sa tenda u tuwa ha Luka Swongozwi nga murahu ha nndwa a kwama hani mathakheshandwa a dirama iyi? Tikedzani phindulo yanu. (3)
- 29.10 Ndi zwifhio ZWIRARU zwine na nga sasaladza nga vhudifari/kutshilele kwa maforotereke mafhungoni a dirama iyi? (3)
- 29.11 Ni a pfela vhutungu Luka kha zwe a fhedza a tshi tangana nazwo buguni iyi? Tikedzani phindulo yanu nga mbuno MBILI fhedzi. (2)

[25]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 25
MARAGAGUTE: 80